

בני דוד עלי

מכינה ישיבתית לצה"ל | ישיבה לבוגרי צבא | ישיבה גבוהה

יח' אדר התש"ע

בס"ד

פסח

תודעת ה'אין עוד מלבדו'

הרב אליעזר קשתניאל
נערך ע"י אלעד ברנד

א | פסח, על שום מה?

"רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן: פסח, מצה ומרור. פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים"¹, ונוסף על כך בהגדה של פסח הפסוק: "וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח הוּא לְה' אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ"².

חג הפסח נקרא על שם נס ההצלה במכת בכורות, "אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל"³. לכאורה עלינו לשאול, במה השתנתה מכת בכורות משאר המכות?³

בשאר המכות התוודענו לעובדת הצלת ישראל והפלייתם לטובה, בינם לבין המצריים, בצורה פשוטה וברורה וללא כל צורך בעשיית מעשה מסוים מצידם. כך למשל במכת ערוב נאמר: "וְהַפְּלִיתִי בַיּוֹם הַהוּא אֶת אֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר עָמַד עָלֶיהָ לְבִלְתִּי הָיִית שֵׁם עֶרֶב"⁴. כך גם במכת דבר: "וְהַפְּלִיָה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֵה מִצְרַיִם וְלֹא יָמוּת מִכָּל לְבַנֵּי יִשְׂרָאֵל דְּבַר"⁵. אף במכת דם דרשו חז"ל שכאשר ניסו המצריים לשתות מים עם הישראלים, אפילו באותה קערה, המים נחצו לשניים – דם למצרי ומים לישראל⁶. וכמו כן נאמר לגבי מכת חושך: "וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אֹר בְּמוֹשְׁבֹתָם"⁷. ההבחנה בין מצרים לישראל היא היסוד המשותף לכל שאר המכות. פעולת ההצלה של בני ישראל היוותה חלק מהותי בעצם המכה עצמה. כפי שהקב"ה מכה את המצריים כך הוא מציל את הישראלים, ללא כל פעולה הנצרכת להיעשות על ידינו.

אולם במכת בכורות המציאות שונה. במכה זו היה על ישראל לפעול ולעשות מעשה על מנת להינצל – לשחוט שה תמים, לתת את דמו על שתי המזוזות והמשקוף ולא לצאת מן הבית עד הבוקר מכיוון שהמשחית מסתובב. יתירה מזו, רק על מכת בכורות אנו מודים לקב"ה על שהציל אותנו, "וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח הוּא לְה' אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל... וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ" ומדוע אין אנו מודים ומשבחים לה' על כך שהציל אותנו ממכת ערוב, דבר או חושך? מעניין שאפילו בתרגום על המילים "וּפְסַחְתִּי עֲלֵכֶם" תירגם אונקלוס – "ואחוס עליכון". ובכלל, מדוע כל מהות חג הפסח מתייחסת אל הצלה זו של פסיחה על גבי בתי בני ישראל? "וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לְכֶם

¹ פסחים פרק י' משנה ה.

² שמות יב', כז.

³ ועיין בהרחבה בגבורות ה' למהר"ל פרק ס' ה'דן בסוגיה זו.

⁴ שם ח', יח.

⁵ שם ט', ד.

⁶ תנחומא וארא, יג: "המצרי וישראל בבית אחד והגיגית מלאה מים והמצרי הולך למלאות את הקיתון מתוכה מוציאה מלאה דם וישראל שותה מים ומצרי דם מתוך הגיגית והמצרי אומר לו תן לי בידך מעט מים ונותן לו ונעשים דם אמר ליה נשתה בתוך הקערה אני ואתה ביחד ישראל שותה מים והמצרי שותה דם". וראה אבן עזרא: "כי המים היו ביד המצרי אדומים כדם, ונתלכנו ביד הישראלי".

⁷ שמות י', כג.

לְזָכְרוֹן וְחַגְתֶּם אֹתוֹ חַג לַה' לְדַרְתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגְּהוּ... וְהָיָה כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֵּן ה' לָכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר וְשִׁמְרֶתֶם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת. וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֵלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מַה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם, וְאָמַרְתֶּם זִבְחַ פֶּסַח הוּא לַה'...".

מה פשר השוני משאר המכות? מה מתחדש במכת בכורות שעם ישראל צריך לעשות מעשה על מנת להינצל?

ב) הוא הלילה הזה לה'

כאשר עם ישראל מתקרב לקראת היציאה עצמה ממצרים, אנו מגיעים לסוגיה חדשה. ישנה את סוגיית המכות ולאחריה את סוגיית היציאה עצמה, אשר מכת בכורות מהווה חלק מהותי ממנה. יציאת מצרים היא איננה דבר פשוט. הצלת ישראל ממצרים דרך מכת בכורות מבררת לנו מדרגה עליונה ומיוחדת.

"מאי דכתיב: ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר? כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים"⁸. במכת בכורות הסתובב משחית שפוגע ללא הבחנה. מכיוון שכך, על ישראל היה אסור לצאת מן הבית. נשאלת השאלה, כיצד ייתכן שהמשחית, שליחו של הקב"ה, אינו מבחין בין ישראל למצרים? וכי היכן מתבטאת שליטתו של הקב"ה בכל? וכי אינו יכול לדעת היכן בתי הישראלים או להבחין מיהו ישראלי כשם שהיה כה ברור בשאר המכות?

כנראה, שברגעי החירות הללו מתרחש אירוע בלתי רגיל.

בפסח, אנו אמנם לא אוכלים מצה כל שבעת ימי החג. אולם, עיקר מצוות אכילת מצה היא בלילה הראשון – לילי הסדר. בלילה זה יש עלינו חובה לאכול מצה, בעוד בשאר הימים זו רשות⁹. הלילה הראשון הוא הנושא המרכזי מפאת האירוע הגדול שהתרחש באותו הלילה. "ליל שְׁמֵרִים" – לילה משומר מן המזיקים¹⁰.

מה שאירע באותו הלילה היה בירור עמוק באמונה בה'. במכה זו אנו לא למדים על הכאת המצרים, גם לא על הצלת ישראל והפלייתם לטובה. לכל אלו כבר התוודענו באשר המכות. במכה זו, בליל היציאה ממצרים, התברר מה מהותו של עם ישראל ומה גודל אמונתו בה'.

ג) אמת מלכנו אפס זולתו

האמונה בה' בכל מאודינו נתקלת בקשיים רבים בעולם הזה. קבלת עול מלכות שמים באמת ובתמים איננה כל כך קלה בתוך המציאות בה אנו חיים. המציאות, מלאת חומר וגשם, צרכים, כוחות וטרדות. העולם הזה והמציאות הגשמית משרים בליבנו תחושה חזקה מאוד של ממשות. מציאות עם נוכחות גשמית גדולה, מציאות של הרבה תחושת "יש". זה כל שורש הקושי שלנו לקבל עול מלכות שמים באמת. כמה שננסה לדבר על האמונה בה', על ה' כבורא העולם, על רצונו ותורתו, בסופו של דבר מה שתופס בלב שלנו יותר נוכחות זה העולם הממשי. קשה מאוד לעמוד אל מול המציאות כפי שהיא מכיוון שהיא נראית מאוד ממשית, חזקה וניכרת, בעוד התוכן הרוחני העליון אינו מספיק חזק וניכר – הוא לא מספיק "יש". זה שורש כל הגלויות והמייצרים.

בעומק עניין זה עומד החמץ. זה שורשו. חומר מנופח שאי אפשר להתעלם ממנו ועליו אנו מתקיימים.

אבל יש מדרגת אמונה מאוד עליונה ונשגבת, שגם אם אנו לא מתעלים אליה כל השנה כולה, עלינו לדעת שהיא קיימת ולשאוב ממנה שאר רוח. זוהי מדרגת 'אין עוד מלבדו' – "וַיִּדְעֶתָ הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֶל לְבַבְךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים בְּשִׁמּוֹם מִמֶּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד"¹¹, "הוא אלהינו, אין עוד, אמת מלכנו אפס

⁸ בבא קמא ס', ע"א.

⁹ ראה רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ו' ה"א: "מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר בערב תאכלו מצות, בכל מקום ובכל זמן... ומצותה כל הלילה, אבל בשאר הרגל אכילת מצה רשות רצה אוכל מצה רצה אוכל אורז או דוחן או קליות או פירות, אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה ומשאכל כזית יצא ידי חובתו". וראה רש"י שמות פרק יב פסוק טו: "שבעת ימים מצות תאכלו - ובמקום אחר הוא אומר ששת ימים תאכל מצות, למד על שביעי של פסח שאינו חובה לאכול מצה, ובלבד שלא יאכל חמץ. מניין אף ששה רשות תלמוד לומר ששת ימים. זו מדה בתורה, דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו בלבד יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא, מה שביעי רשות אף ששה רשות, יכול אף לילה הראשון רשות, תלמוד לומר בערב תאכלו מצות, הכתוב קבעו חובה".

¹⁰ פסחים קט"ז, ע"ב.

¹¹ דברים ד', לט.

זולתו¹². ביטויים אלו מתארים מוחלטות. יש רק את הקב"ה – אין עוד מלבדו. אמנם לחיות במדרגה שכזו בחיי היום יום זה לא דבר קל. הרי באמת קיימת מציאות ממשית גדולה מאוד בחוץ, הרבה דברים אחרים שלא ניכר בהם את מציאות ה'. אלא שעלינו לדעת ששורש מדרגת אמונת ישראל בטהרתה היא זו. הזהות הלאומית העצמית של עם ישראל היא: "שִׁמְעַי יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד"¹³. זו נשמת ישראל שבאמת אין כלום מלבד הקב"ה. ישנם רגעי שיא מיוחדים שבהם האדם מישראל יכול לבטא את עצם זהותו העצמית של חייו, את עצם הזהות הישראלית – אין עוד מלבדו. מלך אחד ויחיד. על פי נפש החיים¹⁴, זו כוונת אמירתנו בשמע ישראל ה' אלוקינו – ה' אחד.

"כי זה כל עיקר יסוד האמונה שצריך כל איש ישראל לקבוע בלבו שרק הוא ית"ש הוא הבעל כח האמיתי ונשמת וחיות ושורש העיקר שלו ושל כל הברואים והכחות והעולמות כולם. זהו ענין של שם אלקים בעל הכחות כולם. אבל עם כל זה לפי פירושו וענינו של זה השם משמע שיש במציאו גם עולמות וכחות מחודשים מרצונו הפשוט יתברך שצמצם כבודו והניח מקום כביכול למציאות כחות ועולמות. אלא שהוא יתברך הוא נשמתם ומקור שרש כח חיותם שמקבלים מאתו יתב' שמתפשט ומסתתר בתוכם כביכול... וכן בכל כח ועולם עליון שמשתפע בכל עצמות הכח והעולם שתחתיו. עם כל זה גם הכח והעולם התחתון ישנו במציאות. והוא כפי אשר מצדנו בענין השגתנו. אבל שם העצם הוי"ה ב"ה מורה על הבחינה והענין כפי אשר הוא מצדו יתברך... וזה שאמר הכתוב כי ה' הוא האלקים כו'. ר"ל עם כי מצד השגתנו הוא נקרא בשם אלקים ומצדו יתב' נקרא בבחי' שם הוי"ה ב"ה. באמת הכל אחד וה' הוא האלקים כו'. וזהו ג"כ בכלל ענין יחוד פסוק ראשון דקריאת שמע ה' אלקינו ה' אחד. ר"ל לכיון שהוא יתב' הוא אלקינו בעל הכחות ומקור שורש נשמתנו וחיותנו ושל כל הברואים והעולמות. ואף שברא והמציא מציאות כחות ועולמות ובריות עם כל זה הוא בבחינת הוי"ה ואחד מצדו יתב' שאין הברואים כולם חוצצים ח"ו כלל נגד אחדותו הפשוט יתברך הממלא כל ונקרא גם עתה הויה ואחד".

על ידי עצמת העיניים ב"שמע ישראל", אנו מורים שאין שום מציאות אחרת מלבד רצון ה'. המציאות כולה נפסדת ומתבטלת לעומת רצון ה'.

ד' ויזיאנו ה' – הקב"ה בכבודו ובעצמו

בליל יציאת מצרים, ליל הסדר, אנו אומרים ביטויים מיוחדים שלא מופיעים בשאר המכות:

"וַיִּזְיֶאֱנוּ ה' מִמִּצְרַיִם - לֹא עָלַי יְדֵי מִלְאָךְ, וְלֹא עָלַי שַׁרְף, וְלֹא עָלַי יְדֵי שְׁלִיחַ, אֲלֵא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכַבּוֹדוֹ וּבְעֲצָמוֹ, שְׁנֵאמַר: וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה, וְהִפְתִּי כֹל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה, וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים. וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה - אֲנִי וְלֹא מִלְאָךְ. וְהִפְתִּי כֹל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם - אֲנִי וְלֹא שַׁרְף. וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים - אֲנִי וְלֹא הַשְּׁלִיחַ. אֲנִי ה' - אֲנִי הוּא וְלֹא אֲחֵר".

במכת בכורות התגלתה אמונת ישראל בטהרתה. אין שום מציאות בחוץ מלבד מציאות ה'. בשאר המכות התוודענו ליחס הקיים בין הקב"ה לבין המציאות הקיימת. אולם במכת בכורות אין כל מציאות, יש רק את הקב"ה שעובר בארץ מצרים. לא מלאך ולא שרף. כל מי שמעז לומר שהוא נמצא, נכחד מהעולם. לכן, הבכורות היו אלו שמתו מכיוון שהם ביטאו את עיקר תחושת הממשות והחוזק במצרים¹⁵, "ראשית אונו" – התחושה המדומה של הישות. על גבי יסוד זה עם ישראל נולד ויוצא לחירות. באלו הרגעים מופיעה נשמת ישראל בטהרתה. והנה עלינו להבין מדוע ניצלו ישראל ממכה זו. ברגעי היציאה ממצרים, התברר בירור נשגב – עם ישראל איננו חלק מהנבראים. עם ישראל איננו חלק מהמציאות ומהיש המדומה. אלא עם ישראל הם גילוי רצון ה' בעולם! ידא אריכתא של רבש"ע. אנו זרוע ה'. יד חזקה וזרוע נטויה. גם בהנחת תפילין אנו אומרים "זכר לזרוע הנטויה". אנו חלק מהזרוע של הקב"ה. אנו לא חלק מהנבראים אלא חלק מהרצונות של הקב"ה. אין עוד מלבדו – "לפי

¹² מתוך עלינו לשבח.

¹³ דברים ו', ד.

¹⁴ שער ג', פרק יא.

¹⁵ עיין מהר"ל גבורות ה' פרק לו' ובסוף פרק לח', המרחיב להסביר את תודעת הבכורות שאחזה במצרים. המצרים סגדו לכח של הבכורה, ומכיוון שכך עבדו לטלה, שמזלו הוא ראשון למזלות. וכמו כן, המצריים היו מזנות תחת בעליהם אל רווקים על מנת ללדת בכור מאב, והיו עושים פסלים בביתם לכל בכור שנפטר. לעומתם עמד כח בכורה אחר – "בני בכורי ישראל", ראשית המציאות "קודש ישראל לה' ראשית תבואתו".

שאלו הם דבוקים בו יתברך... לפיכך לא היתה בהם מכת בכורות כלל¹⁶, "ישראל הם לחלק הקב"ה בעצמו, וכיון שנחשבים אל הסיבה הראשונה לא היה בהם המכה"¹⁷. בישראל אין תחושת "יש". ישראל הם אחד עם הקב"ה.

חזו מה העבדה הזאת לכם

באותו הלילה קיימו ישראל עבודה מיוחדת במינה – קורבן הפסח, הנקרא בלשון התורה "העבודה" – "וְהָיָה כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֶּן ה' לָכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וְשִׁמְרֶתֶם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת. וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם". לקיחת הדם ונתינתו על המשקוף ועל המזוזות, לא באה כדי לסמן לקב"ה היכן היו בתי היהודים: "וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת – לָכֶם לְאֹת וְלֹא לִי לְאֹת"¹⁸. הקב"ה יודע מצוין היכן בתי ישראל, ולכן הדם היה נצרך לנו. הדם מסמל את עובדת היותנו עבדי ה' ומגלי רצונו. דם על המשקוף מעיד שבינו של אדם מישראל הוא כמו מזבח. בבית זה מתגלה רצון ה'¹⁹.

"ומפני קנין המעלה הזאת שהיא דבר חידוש שלא היה בכל המכות, ציוה להקריב קרבן פסח"²⁰. בשאר המכות עדיין לא התגלתה מעלתם המיוחדת של ישראל. בהחלט היה ניכר בהם שה' אוהב את ישראל אבל הידיעה שעמ"י הם חלק מה' ושאינו עוד מלבדו התגלתה רק במכת בכורות, בליל היציאה ממצרים. הידיעה שאין לנו ישות משל עצמנו אלא מכח גילוי רצונו, היא קשה להבנה בחיי היום היום. אבל לילה אחד אנו מתעלים לעובדה שאין חמץ. אין בנו תחושה של "יש". אנו לחם עוני – מצה. בהגדה של פסח אנו לא מזכירים לא את משה ולא את רגעי היציאה המרוממים. בהגדה עם ישראל מופיע כמשהו שהקב"ה פועל בהם באופן מוחלט. אני ולא מלאך – הגורם היחיד ליציאתם של ישראל ממצרים הוא הקב"ה. לא היה שום גורם טבעי ואפילו הקצב בו נעשו הדברים לא היה נתון תחת מימד הזמן – בחיפזון. "כי אי אפשר שיצאו ישראל מן השעבוד כי אם על ידי הקב"ה בעצמו, ולא מצד המזל ולא בשום צד זולת זה. ולפיכך לא יצאו ישראל במדרגה שיש בה זמן רק במדרגה שאין בה זמן, כי כל הדברים נופלים תחת הזמן ונבראים בזמן זולת השם יתברך שאינו נופל תחת הזמן. ולכן אסר להם החמץ שהויתו נעשה בזמן וצוה על המצה שהויתה בלא זמן"²¹.

כל השנה אנו מרשים לעצמנו לאכול חמץ, המבטא את הצדדים היותר נמוכים. כל השנה אנו מסתובבים עם תחושת היש החזקה ומנסים להתמודד איתה. אבל פעם בשנה, בליל הסדר, אנו מתעלים למדרגת הבנה שאין שום ישות בעולם מלבד ה'. אנו משילים מעילנו את התודעה הדמיונית והמופרכת, שיש כאן מציאות מלבד הקב"ה. מחשבת האין עוד מלבדו מציפה את ליבנו ברגעי חירות עליונים אלו.

בפסח אנו מבטלים את החמץ: "לְבַטֵּל וְלִהְיוֹת הַפֶּקֶד כְּעֶפְרָא דְאַרְעָא". והנה כיצד ניתן לבטל דבר שישנו, הרי אנו אומרים בפירוש "דְאַיְבָא בְרִשׁוֹתֵי", החמץ שישנו ברשותי. אבל באמת הוא איננו. בפסח ניתן להבין שהכל מתבטל והדבר היחיד שישנו הוא רצון ה'²².

¹⁶ גבורות ה' פרק לז'. "אבל ישראל כולם הם בכורים אל ה' יתברך כדכתיב בני בכורי ישראל". וראה שם פרק לח': "כי עיקר הגאולה במה שישאל הם לה', וזה נראה במה שהציל ישראל ועל זה בא קדוש הבכורות".

¹⁷ שם פרק ס'. "והקב"ה כאשר לקח את ישראל אליו קנו המעלה מצד העילה שהוא הקב"ה, ולכך לא הגיע להם המכה. ומפני קנין המעלה הזאת שהיא דבר חידוש שלא היה בכל המכות, ציוה להקריב קרבן פסח... וכיון שבעבודה הם שלו לכך לא הגיע להם מכת בכורות כלל".

¹⁸ מכילתא בא פרשה ז'.

¹⁹ ראה גבורות ה' פרק לז': "כי זה האות להם כמו המילה שהיא אות לאדם כך היה הדם הזה אות שהם להקב"ה... שהרי הדם מורה שהם עובדים לו".

²⁰ שם. "וכיון שבעבודה הם שלו לכך לא הגיע להם מכת בכורות כלל".

²¹ שם פרק לו'.

²² בדומה למושג ביטול החמץ מבאר נפש החיים, שער ג' פרק יב, שגם בנפש האדם יש לעשות ביטול: "ובאמת הוא ענין גדול וסגולה נפלאה להסיר ולבטל מעליו כל דינין ורצונות אחרים שלא יוכלו לשלוט בו ולא יעשו שום רושם כלל. כשהאדם קובע בלבו לאמר הלא ה' הוא האלקים האמתי ואין עוד מלבדו יתברך שום כח בעולם וכל העולמות כלל והכל מלא רק אחדותו הפשוט ית"ש. ומבטל בלבו ביטול גמור ואינו משגיח כלל על שום כח ורצון בעולם. ומשעבד ומדבק טוהר מחשבתו רק לאדון יחיד ב"ה. כן יספיק הוא יתב' בידו שממילא יתבטלו מעליו כל הכחות והרצונות שבעולם שלא יוכלו לפעול לו שום דבר כלל".

”וְרֵאִיתִי אֶת הַדָּם וּפְסַחְתִּי עֲלֵיכֶם” – ”רואה אני דם עקדתו של יצחק”²³. עקידת יצחק מהווה את עצם הגדרת הזהות של עם ישראל – ביטול גמור, הקרבה. ”כי כל זמן שישראל בשעת צרה כמו שהיו עתה בשעת מכת בכורות יזכור להם עקידתו, וזהו על ידי הקרבה זאת מזכיר הקרבתו של יצחק”²⁴.

זו קורבן פסח – האחדות הכללית

עבודת קורבן הפסח שנקבעה לדורות, היא עבודה מיוחדת במינה. מצד אחד, קורבן פסח הוא קורבן יחיד, שכן על כל יחיד ויחיד החובה להביאו. אולם מצד שני, קיימים בו מספר מאפיינים של קורבן ציבור, שכן הוא דוחה את השבת²⁵ וכמו כן הוא גם דוחה את הטומאה – שאם רוב הציבור טמאים, מותר להקריב אותו בטומאה²⁶. מאפיינים אלו של קורבן ציבור מורים לנו שבפסח אין כזה דבר ”יחיד”. את הפסח חובה לאכול בחבורה²⁷. וכמו כן, חובה לצלותו ולא לבשלו. הצלייה גורמת לכיווץ בעוד הבישול גורם לחלקי הבשר להינתק זה מזה. כל המאפיינים הללו, ועוד כמה נוספים, מורים על אווירת הכלל והאחדות שמופיעה בפסח. אין כל ישות פרטית בפסח²⁸, רק אחדות ה’.

שלושים יום קודם החג אנו מתחילים הכנות של טהרת הרוח. דרך ניקיון החמץ וביטולו, אנו יוצאים מן השעבוד של תחושת היש, אל תחושת חירות עליונה ונשגבת.

זו לילה – ביטול היש

מצוות חג הפסח מתקיימות בלילה, בשונה משאר החגים בהם המצוות מתקיימות ביום כמו ארבעת המינים, תקיעת שופר, מתנות לאביונים, משלוח מנות וכדומה. ליל פסח אנו אומרים את ההגדה, שותים ארבע כוסות, אוכלים מצה ומרור ואומרים הלל. העיקר בפסח הוא בלילה, אז יותר קל לנו לחוש את תחושת ה”אין עוד מלבדו”. במהלך היום המציאות היא מאוד נוכחת ומאירה, אולם הלילה ”מתיחס אל ההפסד”²⁹. בלילה יש יותר תנאים נפשיים להרגיש שאין כלום, שהכל נמצא תחת עלטה מוחלטת והמציאות הולכת ונמוגה.

חן שזה לבית אבות – אבות האומה

היו דמויות כאלו שזו הייתה מהותן. בגמרא³⁰ מובא סיפור אודות רבי חנינא בן דוסא, שפעם אחת הגיעה מכשפה וניסתה לעשות עליו כשפים. רבי חנינא אמר לה שהיא יכולה לנסות, היא לא תצליח בכל אופן מכיוון שכתוב - אין עוד מלבדו. ”ולכן גם רבי חנינא, לא שבטח על זכות קדושת תורתו ומעשיו המרובים. רק שידע ושיער בנפשו שזאת האמונה קבועה בלבו לאמיתה שאין עוד מלבדו יתב’ שום כח כלל. והדביק עצמו בקדושת מחשבתו לבעל הכחות כולם אדון יחיד המלא כל עלמין ואין כאן שום שליטה ומציאות כח אחר כלל. לכן היה נכון לבו בטוח בזה שלא ישלטו עליו פעולות הכשפים הנמשכים מכחות המרכבה טמאה. ז”ש לא מסתייע מילתיך אין עוד מלבדו כתיב”³¹.

²³ מכילתא בא פרשה ז’.

²⁴ גבורות ה’ פרק לז’ ”ובמכלתא”.

²⁵ פסחים סו’ ע”ב.

²⁶ שם צה’ ע”ב.

²⁷ שם פו’ ע”ב: ”יכול יהא נאכל בשתי חבורות ת”ל בבית אחד יאכל”.

²⁸ ראה גבורות ה’ פרק לו’: ”כי הפסח מורה על שהוא יתברך אחד, ולכך נצטוו שאסור לאכול הפסח בשני חבורות שאם כן היה זה חלוק ופרוד וכל עבודת הפסח שהוא יתברך יחיד”. וכן בפרק סו’: ”לכך היה כל העבודה הזאת בעניין אחדות, כי היה מצות הקורבן לאכול אותו על כרעיו ועל קרבו... וכל ענין עבודה זאת בקרבן הזה להורות על האחדות, וכן בבית אחד יאכל.. וזה שציוה שיהיה הקרבן הזה שיהיה תמים כי התמימות והשלימות הוא אחדות... וכן אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל במים כי אם צלי אש הכל ענין זה, כי הבישול במים או בשאר משקין חלקיו מתפרדין על ידי הבישול ומתחלקין, אבל צלי אש מכה האש אדרבה נעשה הבשר אחד... וכל זה מורה על ענין האחדות שראוי שיהיה קרבן אחד אל השם יתברך שהוא אחד”.

²⁹ גבורות ה’ פרק לז’ עמ’ קלה. ועיי’ גם פרק לו’ עמ’ קלה.

³⁰ חולין ז’ ע”ב.

³¹ נפש החיים שער ג’ פרק יב’. וכך הם המשך דבריו: ”ובאמת הוא ענין גדול וסגולה נפלאה להסיר ולבטל מעליו כל דינין ורצונות אחרים שלא יוכלו לשלוט בו ולא יעשו שום רושם כלל. כשהאדם קובע בלבו לאמר ה’ הוא האלקים האמתי ואין עוד מלבדו יתברך שום כח בעולם וכל העולמות כלל והכל מלא רק אחדותו הפשוט ית”ש. ומבטל בלבו

על פי נפש החיים, זו גם הייתה מדרגת האבות: "וזה היה ענין עבודת האבות כל ימיהם. כי המה בנוראות צדקתם וטהרת קדושת לבם היו מדבקים מחשבתם לרצונו יתברך כל ימיהם בלי הפסק רגע. ובטלו ברצונם כל הכחות שבעולם ולאפס ותהו נחשבו אצלם. ולכן זכו גם לנסים נפלאים בשדוד המערכות וצבאיהם כנ"ל. ולכן נתיחד שמו יתברך עליהם להקרא אלהי אברהם אלהי יצחק ואלוהי יעקב"³².

אכן, דרשו חז"ל את הפסוקים אודות קורבן פסח סביב האבות: שה תמים כנגד יצחק, צלי אש כנגד אברהם ועל מרורים יאכלוהו כנגד יעקב³³. כך גם דרשו אודות נתינת הדם על המשקוף ושתי המזוזות על שלושת המזבחות שהיו לאבותינו³⁴. הדלת שלנו היא הדלת של האבות "שֶׁה לְבֵית אֲבֹתֵינוּ". "המשקוף לאברהם ושתי המזוזות ליצחק וליעקב...היו ישראל נבדלים מן המצרים שפסח עליהם ואל היו משתתפים במכה זאת עמהם, וזהו בשביל זכות אבות שהיה להם אבות מיוחדים שלא היו לאומות, ואותן האבות היו דבקים בו יתברך ולפיכך ישראל נבדלים לעצמם בשביל זכות אבותם"³⁵.

טו אפר פרה אדומה – ביטול היש

פרשת פרה נקראת כחלק מההכנות לחג הפסח. פרה אדומה מסמלת באדמומיותה את החיות, את עוצמת החיים והנוכחות המאסיבית. הטהרה מגיעה דווקא כאשר היא נשרפת ונעלמת כליל. הפרה מתבטלת לגמרי ונהפכת לאפר. "אפר לא מיגבל", עם אפר אי אפשר לעשות שום דבר, הוא כל כך בטל עד שהוא לא נדבק. רק בדרך זו מופיע הניצחון על כל כוחות הטומאה. אפר הפרה הוא חוק עליון ונשגב אשר תיקון כל העלומות תלויים בו. "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֲדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה". ישנה קומה נוספת כחלק מההכנות לפסח מתוכה ניתנת האפשרות להתחדש. החידוש מתאפשר על ידי החיבור לשורש, לראשית. בזכות זה שישראל מתבטלים אל שורשם, אל הראשון, הם זוכים להינצל מאותו אחד שיצא ראשון "וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אֲדָמוֹנִי כְּלוֹ כְּאֲדָרֶת שֶׁעַר וַיִּקְרָאוּ שְׁמוֹ עֶשֶׂו". אדמוני כמו האודם של הפרה. מלא חיים ועצמות. הוא גם היה מלא בתודעה של בכורה ותחושת כח. ובזכות הבירור שאנו עוברים לקראת ימי הפסח אנו זוכים להינצל מתפיסת עולמו של אותו אדמוני ולהינצל ממלכתעותיו של אותו צאצא, עמלק, אשר את זכרו מחינו בשבת זכור. ומתוך סדר הפרשיות הולכים הדברים ומתבררים עד שמגיעים אנו אל ליל הסדר בו הולכת ונגאלת האומה הישראלית, הולכת ועומדת על עמדתה העצמית. ובאמת, כשאנו מבינים שאין עוד מלבדו, יש מקום לכולם להשתחוות בבית המקדש, אין כל מיצרים. "מן המיצר קראתי י-ה ענני במרחב י-ה"

¹ פסחים פרק י' משנה ה.

¹ שמות יב', כו.

¹ ועיין בהרחבה בגבורות ה' למהר"ל פרק ס' ה' ה' בסוגיה זו.

¹ שם ח', יח.

¹ שם ט', ד.

¹ תנחומא וארא, יג: "המצרי וישראל בבית אחד והגיגית מלאה מים והמצרי הולך למלאות את הקיתון מתוכה מוציאה מלאה דם וישראל שותה מים ומצרי דם מתוך הגיגית והמצרי אומר לו תן לי בידך מעט מים ונותן לו ונעשים דם אמר ליה נשתה בתוך הקערה אני ואתה ביחד ישראל שותה מים והמצרי שותה דם". וראה אבן עזרא: "כי המים היו ביד המצרי אדומים כדם, ונתלבנו ביד הישראלי".

¹ שמות י', כג.

¹ בבא קמא ס', ע"א.

¹ ראה רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ו' ה"א: "מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר בערב תאכלו מצות, בכל מקום ובכל זמן... ומצותה כל הלילה, אבל בשאר הרגל אכילת מצה רשות רצה אוכל מצה רצה אוכל אורז או דוחן או קליות או פירות, אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה ומשאכל כזית יצא ידי חובתו". וראה רש"י שמות פרק יב

ביטול גמור ואינו משגיה כלל על שום כח ורצון בעולם. ומשעבד ומדבק טוהר מחשבתו רק לאדון יחיד ב"ה. כן יספיק הוא יתב' בידו שממילא יתבטלו מעליו כל הכחות והרצונות שבעולם שלא יוכלו לפעול לו שום דבר כלל".

³² נפש החיים שער ג' פרק יג'.

³³ שמות רבה פרשה טו' אות יב. ועיין מהר"ל פרק לו' עמ' קלו-קלז.

³⁴ מכילתא בא פרשה יא'.

³⁵ גבורות ה' סוף פרק לז'.

פסוק טו: "שבעת ימים מצות תאכלו - ובמקום אחר הוא אומר ששתי ימים תאכל מצות, למד על שביעי של פסח שאינו חובה לאכול מצה, ובלבד שלא יאכל חמץ. מניין אף ששה רשות תלמוד לומר ששתי ימים. זו מדה בתורה, דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו בלבד יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא, מה שביעי רשות אף ששה רשות, יכול אף לילה הראשון רשות, תלמוד לומר בערב תאכלו מצות, הכתוב קבעו חובה".

¹ פסחים קט', ע"ב.

¹ דברים ד', לט.

¹ מתוך עלינו לשבח.

¹ דברים ו', ד.

¹ שער ג', פרק יא.

¹ עיין מהר"ל גבורות ה' פרק לז' ובסוף פרק לח', המרחיב להסביר את תודעת הבכורות שאחזה במצרים. המצרים סגדו לכח של הבכורה, ומכיוון שכך עבדו לטלה, שמזלו הוא ראשון למזלות. וכמו כן, המצרים היו מזנות תחת בעליהם אל רווקים על מנת ללדת בכור מאב, והיו עושים פסלים בביתם לכל בכור שנפטר. לעומתם עמד כח בכורה אחר - "בני בכורי ישראל", ראשית המצואות "קודש ישראל לה' ראשית תבואתו".

¹ גבורות ה' פרק לז'. "אבל ישראל כולם הם בכורים אל ה' יתברך כדכתיב בני בכורי ישראל". וראה שם פרק לח': "כי עיקר הגאולה במה שישראל הם לה', וזה נראה במה שהציל ישראל ועל זה בא קדוש הבכורות".

¹ שם פרק ס'. "והקב"ה כאשר לקח את ישראל אליו קנו המעלה מצד העילה שהוא הקב"ה, ולכך לא הגיע להם המכה. ומפני קנין המעלה הזאת שהיא דבר חידוש שלא היה בכל המכות, ציוה להקריב קרבן פסח... וכיון שבעבודה הם שלו לכך לא הגיע להם מכת בכורות כלל".

¹ מכילתא בא פרשה ז'.

¹ ראה גבורות ה' פרק לז': "כי זה האות להם כמו המילה שהיא אות לאדם כך היה הדם הזה אות שהם להקב"ה... שהרי הדם מורה שהם עובדים לו".

¹ שם. "וכיון שבעבודה הם שלו לכך לא הגיע להם מכת בכורות כלל".

¹ שם פרק לו'.

¹ בדומה למושג ביטול החמץ מבאר נפש החיים, שער ג' פרק יב, שגם בנפש האדם יש לעשות ביטול: "ובאמת הוא ענין גדול וסגולה נפלאה להסיר ולבטל מעליו כל דינין ורצונות אחרים שלא יוכלו לשלוט בו ולא יעשו שום רושם כלל.

כשהאדם קובע בלבו לאמר הלא ה' הוא האלקים האמתי ואין עוד מלבדו יתברך שום כח בעולם וכל העולמות כלל והכל מלא רק אחדותו הפשוט ית"ש. ומבטל בלבו ביטול גמור ואינו משגיח כלל על שום כח ורצון בעולם. ומשעבד ומדבק טוהר מחשבתו רק לאדון יחיד ב"ה. כן יספיק הוא יתב' בידו שממילא יתבטלו מעליו כל הכחות והרצונות שבעולם שלא יוכלו לפעול לו שום דבר כלל".

¹ מכילתא בא פרשה ז'.

¹ גבורות ה' פרק לז' "ובמכילתא".

¹ פסחים סו' ע"ב.

¹ שם צה' ע"ב.

¹ שם פו' ע"ב: "יכול יהא נאכל בשתי חבורות ת"ל בבית אחד יאכל".

¹ ראה גבורות ה' פרק לו': "כי הפסח מורה על שהוא יתברך אחד, ולכך נצטוו שאסור לאכול הפסח בשני חבורות שאם כן היה זה חלוק ופרוד וכל עבודת הפסח שהוא יתברך יחיד". וכן בפרק ס': "לכך היה כל העבודה הזאת בענין אחדות, כי

היה מצות הקורבן לאכול אותו על כרעיו ועל קרבנו... וכל ענין עבודה זאת בקרבן הזה להורות על האחדות, וכן בבית אחד יאכל.. וזה שציוה שיהיה הקרבן הזה שיהיה תמים כי התמימות והשלימות הוא אחדות... וכן אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל במים כי אם צלי אש הכל ענין זה, כי הבשול במים או בשאר משקין חלקיו מתפרדין על ידי הבשול ומתחלקין, אבל צלי אש מכה האש אדרבה נעשה הבשר אחד... וכל זה מורה על ענין האחדות שראוי שיהיה קרבן אחד אל השם יתברך שהוא אחד".

¹ גבורות ה' פרק לו' עמ' קלה. ועיין גם פרק לו' עמ' קלה.

¹ חולין ז', ע"ב.

¹ נפש החיים שער ג' פרק יב'. וכך הם המשך דבריו: "ובאמת הוא ענין גדול וסגולה נפלאה להסיר ולבטל מעליו כל דינין ורצונות אחרים שלא יוכלו לשלוט בו ולא יעשו שום רושם כלל. כשהאדם קובע בלבו לאמר הלא ה' הוא האלקים האמתי ואין עוד מלבדו יתברך שום כח בעולם וכל העולמות כלל והכל מלא רק אחדותו הפשוט ית"ש. ומבטל בלבו ביטול גמור ואינו משגיח כלל על שום כח ורצון בעולם. ומשעבד ומדבק טוהר מחשבתו רק לאדון יחיד ב"ה. כן יספיק הוא יתב' בידו שממילא יתבטלו מעליו כל הכחות והרצונות שבעולם שלא יוכלו לפעול לו שום דבר כלל".

¹ נפש החיים שער ג' פרק יג'.

¹ שמות רבה פרשה טו' אות יב. ועיין מהר"ל פרק לו' עמ' קלו-קלז.

¹ מכילתא בא פרשה יא'.

¹ גבורות ה' סוף פרק לו'.